

Historie českého zdravotnictví

Ivan Kazimour

Ivan Kazimour

Historie českého zdravotnictví

Copyright

Autor: Ivan Kazimour

Vydal: Martin Kolářek – E-knihy jedou

2016

ISBN:

978-80-7512-593-4 (ePub)

978-80-7512-594-1 (mobipocket)

978-80-7512-595-8 (pdf)

HISTORIE ČESKÉHO ZDRAVOTNICTVÍ	8
Úvod	10
13. STOLETÍ	19
ZDRAVOTNICKÁ OPATŘENÍ	26
14. STOLETÍ	34
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	39
FARMACIE	46
POČÁTKY ČESKÉHO LÁZEŇSTVÍ	50
NEMOCNICE	54
NĚKTERÉ MIMOPRAŽSKÉ ŠPITÁLY	58
15. STOLETÍ	60
FARMACIE	67
ŠKOLSTVÍ	68
16. STOLETÍ	70
NEMOCNICE	74
ŠKOLSTVÍ	76
FARMACIE	79
17. STOLETÍ	85
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	88
JEZUITÉ	92
LÉKÁRENSTVÍ	94
ŠPITÁLY A NEMOCNICE	97
NEMOCNICE U MILOSRDNÝCH NA FRANTIŠKU	98
ŠPITÁL SV. ALŽBĚTY	100
MALOSTRANSKÝ ŠPITÁL	101
VLAŠSKÝ ŠPITÁL	101
ŠPITÁL U KŘÍŽOVNÍKŮ	105

DALŠÍ ŠPITÁLY	106
HŘBITOVY	108
ŽIDOVSKÉ HŘBITOVY	110
18. STOLETÍ	114
TEREZIÁNSKÉ A JOSEFÍNSKÉ REFORMY	119
FARMACIE	127
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	132
NEMOCNICE A ÚSTAVY	136
NEMOCNICE ALŽBĚTINEK NA SLUPI	137
INVALIDOVNA	139
CÍSAŘSKÝ ŠPITÁL	142
VOJENSKÁ NEMOCNICE	143
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	144
SOCIÁLNĚ ZDRAVOTNÍ ÚSTAVY NA VĚTRNÉ HOŘE	146
ŠPITÁL V KUKSU NA TRUTNOVSKU	149
19. STOLETÍ	151
NEMOCNICE A ÚSTAVY	161
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	162
ZEMSKÁ PORODNICE U APOLINÁŘE	165
VOJENSKÉ NEMOCNICE	168
POD PETŘÍNEM	169
DĚTSKÁ NEMOCNICE	171
NALEZINEC	176
KUPECKÁ NEMOCNICE	180
SLEPECKÉ ÚSTAVY	181
ÚSTAV HLUCHONĚMÝCH	184
OLIVOVA LÉČEBNA	187
NĚKTERÉ MIMOPRAŽSKÉ NEMOCNICE	189
LÉKÁRENSTVÍ	206
LÁZEŇSTVÍ	209
ŠKOLSTVÍ A VĚDA, SPOLKOVÝ ŽIVOT	218

OŠETŘOVATELSTVÍ	220
LÉKAŘSKÉ SPOLKY	256
20. STOLETÍ	263
ŠKOLSTVÍ, VĚDA SPOLKY	270
PRAŽSKÝ DOBROVOLNÝ SBOR OCHRANNÝ	297
NEMOCNICE	300
VINOHRADSKÁ NEMOCNICE	303
ČESKÁ DĚTSKÁ NEMOCNICE	304
PSYCHIATRICKÁ LÉČEBNA V BOHNICÍCH	312
NEMOCNICE NA BULOVCE	314
MASARYKOVY DOMOVY	319
KOJENECKÝ ÚSTAV	324
PLICNÍ SANATORIUM NA PLEŠI	327
PRAŽSKÉ SANATORIUM (ÚPMD)	333
JEDLIČKŮV ÚSTAV	337
HAMZOVA DĚTSKÁ LÉČEBNA	339
PROTIALKOHOLNÍ LÉČEBNA	341
DALŠÍ SANATORIA	343
VOJENSKÁ NEMOCNICE	344
VŠEOBECNÁ NEMOCNICE	347
NEMOCNICE V MOTOLE	349
FIRMY	352
OKUPACE A 2. SVĚTOVÁ VÁLKA	359
MĚSTSKÁ NEMOCNICE V MOTOLE	364
1945–1989	379
ŠKOLSTVÍ A VĚDA	388
NEMOCNICE A ÚSTAVY	390
VOJENSKÁ NEMOCNICE	394
ČESKÁ DĚTSKÁ NEMOCNICE – DĚTSKÁ FAKULTNÍ NEMOCNICE	396
SANOPZ – STÁTNÍ ÚSTAV NÁRODNÍHO ZDRAVÍ	416
PSYCHIATRICKÁ LÉČEBNA V BOHNICÍCH	418

LÉČENÍ ALKOHOLISMU	420
MENŠÍ ZDRAVOTNICKÁ ZAŘÍZENÍ	424
DOSTAVBA FAKULTNÍCH NEMOCNIC	425
INSTITUT KLINICKÉ A EXPERIMENTÁLNÍ MEDICÍNY – IKEM	425
FAKULTNÍ NEMOCNICE V MOTOLE	427
PO ROCE 1990	440
SPOLEČENSKÉ ZMĚNY A NOVÉ ZÁKONY	440
PRIVATIZACE A ZAKLÁDÁNÍ FIREM	442
NOVĚ OTEVŘENÁ ZDRAVOTNICKÁ ZAŘÍZENÍ	446
ZÁVĚREM	451
MINISTŘI ZDRAVOTNICTVÍ	457
LITERATURA	461

Historie českého zdravotnictví

*Pokud nepochopíme svou minulost,
nemůžeme dobře spravovat svou budoucnost.*

Zdravotnictví, to zdaleka není jen lékařství. Jeho zcela nezbytnou součástí je i ošetrovatelství, farmacie, hygiena, a to i ta obecná a komunální, včetně pohřebnictví. Nezbytnou součástí je i zdravotnické školství, ale i obory tzv. „obslužné“. Údržbou počínaje, přes stravování pacientů i zaměstnanců, archiv zdravotnické dokumentace až po energocentrum, informační systémy, vodní hospodářství, klimatizaci nebo kotelnu. Každý moudrý ředitel nemocnice ví, že musí-li z nějakých důvodů uzavřít některou kliniku nebo oddělení nemocnice, je to obrovský problém. Musí-li ovšem uzavřít například kotelnu – je to téměř neřešitelné. Hrozí evakuace nemocnice a samozřejmě není kam. Zažil jsem situaci, kdy došlo k prasknutí a uzavření přívodu vody do velké pražské nemocnice a pustit vodu z druhé strany nešlo pro zarezlý ventil. Situace trvala téměř dva dny. Zastavit můžete plánované operace, operace urgentní a porody po dohodě se záchrankou odklonit – je-li kam, což velmi často nebývá.

Nemusíte se bát, tato kniha není o kotelnách nebo prádelnách, ale zabývá se více zdravotnickými obory než jen lékařstvím a sleduje jejich vývoj na našem území v průběhu času.

Úvod

Dějiny osídlení našich zemí jsou od samých počátků také dějinami zdravotnictví. Již Kosmas ve své kronice *Chronica Bohemorum – Kronika Čechů* vzpomíná, že Krokova dcera kněžna Kazi byla tak zkušenou kořenářkou, že její kvality byly srovnatelné s Médeou z Kolchidy a v lékařském umění byla srovnávána s Asklepiem. Ještě ve 12. stol. byl používán výrok: *Id ne ipsa recuperet Cassa – To by nevyléčila ani Kazi*. Ostatně není to v této kronice zdaleka jediná zmínka o nemocech a jejich léčení.

Česká pánev se rozkládá stejně daleko od Rýna jako od Severního moře, od Baltu i Jadranu. Kolem dokola je obklopena horami, které ve svém půdorysu tvoří obrazec blízký čtverci o straně 250 kilometrů. Vrcholy, respektive úhlopříčky tohoto čtyřúhelníku jsou orientovány podle světových stran.

Téměř uprostřed Čech se na řece Vltavě nachází Pražská kotlina, která se svou přirozenou polohou dokonale hodila pro zřízení mimořádného sídla. Zatím nejstarší archeologický nález – lidskou rukou opracovaný mamutí kel, byl v roce 2006 nalezen pod Jízdárnou Pražského hradu. Stáří nálezu je datováno do doby až 30 tisíc let př. n. l., tedy do období starší doby kamenné.

V mladší době kamenné dochází ke změně klimatu v podobě oteplování a vyšší vlhkosti způsobené zvýšeným počtem srážek. Tehdejší lidé začali postupně přecházet od lovu a sběru přírodních plodin k pastevectví a zemědělství, pěstování kulturních zemědělských plodin a chovu domácích zvířat, výrobě keramických nádob, broušených a vrtaných kamenných nástrojů, k výrobě oděvů. To si vynutilo postupný přechod člověka k usedlému způsobu života. Vznikají trvalé osady s pevnými domy ohrazené palisádou, popř. se osídlení stěhuje do vyšších poloh, a vznikají tak první pravěká hradiska. Byly zde hospodářské objekty – obilná síla, sklípky, pece, odpadní jámy, hliníky (hlína z těchto jam byla využita na stavbu domů), dílenské objekty, studny, nádrže na vodu aj. Nad do té doby silně převažujícími úrazy a zoonózami začaly převažovat infekce. S růstem velikosti aglomerací se zvyšoval počet epidemií moru a dalších nemocí. Společný – a to často doslova – život se zvířaty přinesl lidem nejen nové infekce (*Salmonella*), ale také mnoho parazitů z čeledě červů, a to v nejrůznějších formách. Od mikroskopických filárií, způsobujících elefantiázu, až po několik metrů dlouhé měchovce a tasemnice, které byly příčinou někdy lehké chudokrevnosti, jindy však smrti z trvalých ztrát krve a těžkého oslabení. Epidemickými se stávaly i nemoci do té doby ojedinělé – tuberkulóza a brucelóza skotu a spavá nemoc vyvolaná prvokem *Trypanosoma brucei*.

První vlna Slovanů přišla na území Čech a Moravy z Ukrajiny ve 30. letech 6. století, druhá vlna pak z Maďarska na přelomu 6. a 7. století. Celkem jich bylo méně než sto tisíc. Slované osídlili území zabírající kružnici o poloměru 75 km okolo legendami opředeného Řípu a v průběhu několika století se asimilovali s příslušníky stávajících germánských kmenů. Těžko lze vypočítat počet tehdejších obyvatel, ale pro konec 11. stol. se nejčastěji uvádí počet kolem půl milionu, na konci 12. stol. pak 600 až 800 tisíc. Průměrný

věk populace byl 22 až 25 let, ve výpočtu je však započítána velmi vysoká kojenecká a dětská úmrtnost. Věku 1 roku se dožívalo maximálně 20 % dětí. Rozborem nalezených kosterních pozůstatků bylo zjištěno, že většina mužů umírala po 35. roce života, střední délka života byla mezi 46 až 50 lety. Ženy umíraly dříve, ale zde je zkreslení v tom, že velká část jich umírala při porodu nebo v souvislosti s ním.

V 9. století, po dlouhé době chladu, roztály alpské ledovce a v celé Evropě se začaly výrazně zlepšovat klimatické podmínky. Převahu mělo teplé, poměrně stabilní a mírně deštivé počasí. Toto období trvalo až do konce 12. stol. a pravděpodobně bylo nejteplejší za uplynulých 8000 let. Úrodné oblasti se rozšiřovaly do vyšších nadmořských výšek, zvyšovaly se výnosy plodin a v důsledku vyššího množství potravin rostl i počet obyvatel. A to přesto, že v rovinatých nížinách stoupala hladina spodní vody a docházelo k zamokřování luk a polí. Ještě v 10. století pokrývaly lesy 80 % celkové plochy.

Velmi pomalu se v Čechách a na Moravě šířilo křesťanství. Prvními hlasateli evangelia u českých a moravských kmenů byli okolo r. 800 kněží z Bavor, z řezenské dómské kapituly. K většímu rozkvětu křesťanství došlo až po r. 836 s příchodem Konstantina a Metoděje. Přijímání křesťanství samo o sobě, tedy přijetí křtu, nedělalo žádné problémy. Ovšem proměna náboženského myšlení obyvatel trvala několik staletí. Lidé sice formálně uznávali autoritu papeže, ale duchovní útěchu hledali u svých stávajících božstev, ke kterým se v případě potřeby obraceli, a tomu odpovídaly i vykonávané rituály. Již v r. 1039 chtěl kníže Břetislav I. (1002-1055) odstranit všechny pohanské zvyky a nad hrobem svatého Vojtěcha ve Hnězdě

vyhlásil tzv. *Hnězdenskou statutu*. Kníže Břetislav II. (?-1100) pak pohanství zcela zakázal. Aby se tak zvaně *vlk nažral a koza zůstala celá*, byly termíny největších křesťanských svátků shodné či téměř shodné s termíny starých pohanských obřadů, které byly částečně vytěsněny nebo nahrazeny až ve 12. či 13. století.

Nelze si nepřipomenout, že tehdejší evropští pohané – Vikingové, Germáni, Keltové i Slované žili v mírném, pro život příznivém pásmu, bohatém na vodu. Žili v prostředí plném života, zvířat i rostlin. Každý jejich rok byl plný bohaté mytologie a svátků, oslavujících přírodní jevy, bohatou úrodu apod. Pohanským svátkem byla např. *Ostara*, dnes *jarní rovnodennost* spojená s velkým úklidem po zimě. Slavil se zimní slunovrat před dalším keltským svátkem *Imbolc* – *Hromnicemi* spojenými s oslavou světla, začínajícího roku, naděje a budoucnosti. Další pohanské svátky odpovídaly *podzimní rovnodennosti*, *dožínkám*, křesťanským *Dušičkám* atp. Z našeho pohledu je však důležité, že křesťané od pohanů převzali nejen jejich svátky, ale také osvědčené léčebné postupy.

Slované byly polyteisté, tedy uctívali více bohů. Ostatně slovo „*bog*“ má praindoevropský kořen a souvisí s bohatstvím, především s bohatstvím jídla. A do tohoto prostoru náhle v 10. stol. přišlo křesťanství a judaismus, které vznikly a rozvíjely se v prostoru Levanty, v oblastech plných pouští a vše zničujícího sucha. Islám vznikl v 7. stol. na ještě rozpálenějším arabském poloostrově. I muslimové toužili po zavedení svého náboženství v pohanské Evropě. Do Evropy vstoupili v r. 711, kdy 12 tisíc berberských a arabských muslimů pod vedením Táríka ibn Zijáda překonalo úžinu u dnešního Gibraltaru (Džabal at-Tárik – Tárikova hora). Postupně,

leč dočasně obsadili území Iberského poloostrova a menší území dnešní Francie.

Křesťanské náboženství bylo založeno na víře v posmrtný život, který měl být odměnou za pokoru a poslušnost věřících za jejich života. Bylo v rozporu proti místním pověrám pohanů, které měly základ v jejich těsném vztahu k přírodě, pevných názorech na nemoci a jejich léčení, ve znalosti místních léčivých prostředků.

Ve 12. a 13. století dochází také k velké výstavbě kostelů, často na knížecích hradištích (*lat. castellum*). Peníze, které již v té době vybírala křesťanská církev na svůj provoz, plynuly do knížecí pokladny, knížata proto měla zájem na stavbě kostelů.

S rozvojem křesťanství a se vznikem klášterů se – jako náhrada pohanského léčitelství - začínala šířit organizovaná péče o nemocné, která se dále zdokonalovala. Šlo o práci nesmírně záslušnou a potřebnou, ale je třeba vzít v úvahu, že hlavním záměrem nebyla služba člověku, ale služba Bohu, neboť cílem lidského života mělo být utrpení a obětování se. V této souvislosti si nemohu odpustit jednu poznámku. V celém našem ošetřovatelském školství, včetně mnoha diplomových prací se můžeme dočíst o jednom velkém českém objevu. Většinou je formulován takto: „*Zásluhu na rozvoji klášterní medicíny měl papež Řehoř Veliký, který v r. 817 uložil klášterům péči o chudé, postižené a nemocné.*“ Možná, kdyby se autor této myšlenky zamyslel, muselo by mu být divné, že jmenovaný papež, který žil zhruba v letech 550 až 604 tuto myšlenku vyslovil 213 let po své smrti.

Pravda je nepatrně jiná. Onu *péči o chudé, postižené a nemocné* uložil v onom roce 817 církevní koncil v Cáchách (Aachen), který

probíhal v letech 816 až 819. Ke svolání koncilu vyzval benediktinského opata Benedikta Aniánského (747-821) syn Karla Velikého římský král a císař v letech 814-40 Ludvík I. Pobožný (778-840). Problém byl tehdy v tom, že germánské právo umožnilo vlastnit kostely a kláštery těmi, kterým patřila půda, na které kostely a kláštery stály. Světští vlastníci pak často kláštery zneužívali. Benedikt navrhl postup obnovy řádu a stal se dozorcem nad klášterní kázní. To, že za 313 let v r. 1130 jiný církevní koncil mnichům zakázal jakoukoliv lékařskou činnost, nic nemění na obrovském významu klášterního ošetrovatelství.

Jednou ze změn, kterou přineslo křesťanství a která se dotýkala zdravotnictví – konkrétně veřejné hygieny, byla změna způsobu pohřbu. Těla zemřelých se přestala spalovat, ale ukládala se v oděvu do hrobu vykopaného v zemi. Do rakví byla ukládána jen výjimečně. Ještě dlouhou dobu trvalo, než si lidé zvykli pohřbívat své blízké do posvěcené půdy hřbitovů a pohřbívali je v lesích či na jiných jim drahých místech.

V 11. stol. se začíná projevovat snaha státu tvrdě zasahovat proti pohanským zvyklostem včetně umístění a správy pohřebišť. V již Hnězdenské (též Břetislavova) statutě se mj. říká: *...s těmi, kdož své mrtvé ve víře zemřelé pohřbívají na polích nebo v lesích, kdož se toho opováží, dají arciknězi vola, knížeti pak 300 denárů, mrtvý nadto ať je dopraven na křesťanský hřbitov*. Přitom rozmístění mrtvých těl na širokém prostoru mělo např. z hlediska ochrany podzemních vod svůj význam! V nově zakládaných obcích bylo hřbitovům předem vymezeno místo – u křesťanských hřbitovů to bylo často v blízkosti farního kostela. Svůj náboženský význam mělo umístění hrobů na hřbitově. Na hřbitově mohl být pohřben pouze ten, kdo zemřel

v souladu s křesťanským rituálem. Nejen sebevrazi, ale ani lidé, kteří se před smrtí nemohli vyzpovídat knězi, museli být uloženi do hrobů za hřbitovní zdi. Nepokřtěné děti byly pohřbívány u hřbitovní zdi.

Tak jako jinde ve světě se ani našemu území nevyhnuly epidemie infekčních chorob, které byly, ne vždy správně, považovány za epidemie moru. Velká epidemie byla roku 1035, kdy byli neoprávněně obviňováni Židé, že otravují studny. V r. 1085 bylo v Praze až 50 pohřbů denně. Při obléhání Chrudimi zemřelo v r. 1092 na mor za 14 dní 2000 lidí. Epidemie v dalším roce byla přičítána zatmění slunce, v r. 1099 zkaženému vzduchu, ale větší vliv měla zřejmě neúroda a hladomor. Lepší situace nenastala ani ve 12. století, kdy jsou známy hladomory z let 1126 a 1142. Morové epidemie se u nás objevily v letech 1124, 1133, 1147, 1156, 1161, 1168, 1180, 1186, 1187 a 1191.

S příchodem křesťanství se na našem území začaly objevovat špitály. V r. 992 přivedl svatý Vojtěch, který v letech 988–991 navštívil benediktinské kláštery v Monte Cassinu a v Římě, benediktinské mnichy do Břevnova. Další sídla tohoto řádu pak vznikla na Ostrově u Davle, v Opatovicích, v Rajhradě, Třebíči, Hradisku u Olomouce, v Kladrubech, Postoloprtech, Vilémově a Podlažicích.

První písemně doložená zpráva o někom, kdo absolvoval medicínské vzdělání a žil na území Čech, pochází z konce 10. století. Týká se čtvrtého (počítáme-li i Kristiána, který r. 998 zemřel při svěcení v Mohuči) pražského biskupa Thiddaga (?–1017), známého někdy též pod jménem Deodatus nebo Bohdal, který byl biskupem v letech 998 až 1017. Tento původem Sas byl osobním lékařem

Boleslava II. Lékařství vystudoval v Korbejském opatství v Severním Porýní-Vestfálsku, kde byl mnichem.

Centrem země a jejím hlavním městem se stala Praha. Již více než tisíc let jsou nepřetržitě osídleny dvě oblasti – Hradčany a Vyšehrad. Území mezi nimi (později i za nimi) bylo postupně osídlováno a spojováno, až vznikl celek, kterým je současná Praha. Její jméno je vysvětlováno různým způsobem, buď pochází od přirozených, či umělých prahů ve Vltavě, nebo od pojmu vypražené, tedy uměle vypálené či suché a nehostinné místo. Hlavními součástmi města byly Pražské město, později Větší město pražské založené r. 1230 Václavem I., dnes nazývané Staré Město, druhou částí bylo Menší město pražské připojené v r. 1257 Přemyslem Otakarem II., dnešní Malá Strana. Třetí významnou částí bylo již zmíněné poddanské město Hradčany, založené pražským purkrabím ve 20. letech 14. století, čtvrtou bylo Nové Město pražské postavené z rozhodnutí Karla IV. z roku 1348.

Od 10. stol. byla Praha významnou křižovatkou cest obchodníků ze všech světových stran. Vyslanec cordobského chalífy *Abú Ubajda Abdalláh al-Bakrí* popsal Prahu i těmito slovy: *Z města Krakowa sem přijíždějí se zbožím Rusové a Slované. A také muslimové, Židé a Turci přicházejí z Turecké země se zbožím a penězi a vyvážejí od nich otroky, cín a různé druhy kožešin. V Praze kupci vykládali své zboží na ohrazeném, tedy otýněném Kupeckém dvoře – v Týnu na Starém Městě v místě pozdějšího Ungeltu. Již v době knížecí se objevovaly útulky pro kupce procházející našim územím. Ve 12. století pak byl nedaleko postaven kostelík Panny Marie před Týnem. Kolem r. 1100 zde byl zřízen i první pražský špitál pro 12 nemocných, především z řad kupců, který Soběslav I. r. 1135 daroval i se všemi*

právy Vyšehradské kapitule. U špitálu byla v Týnském dvoře v r. 1135 údajně zřízena (dnes nejstarší známá) lékárna. (Některé prameny to však popírají). Špitál částečně financovaly okolní usedlosti – každá platila výnos ze dvou či tří pluhů, odváděly i podíl z ovčínů a kravínů. Z každého župního hradu dostával oblečení, z každého zde procleného vozu s dřevem dostával 1 dřevo a podobně. Špitál zanikl koncem 13. století.

V Praze byly i další malé špitály. V 11. stol. stával ve vyšehradském podhradí špitál, který založil kníže Břetislav I. (1002–55). Na Menším Městě pražském u pozdějšího Maltézského kláštera byl v r. 1159 z daru krále Vladislava I. postaven špitál jeruzalémských bratří, který zřejmě zanikl v husitských válkách. Na Zderaze byl v blízkosti kaple sv. Petra a Pavla v r. 1190 postaven špitál řádu strážců Božího hrobu, který byl vypleněn a vypálen r. 1420.

13. století

Černoši posuzují schopnosti lékaře podle toho, zda rozpozná, zemře-li nemocný, nebo ne. Léčí-li lékař někoho, kdo pak zemře, dokazuje tím, že je tak hloupý, že ani nepozná, že je jeho nemoc smrtelná.

Albert Schweitzer

Ve 13. století v českých zemích vrcholila kolonizace, nebo chcete-li osídlení krajiny, která zcela změnila tvář středověkých Čech a znamenala i postupné vyrovnávání rozdílů mezi evropským západem a východem. Na osídlení území měli zájem jak panovník, tak šlechta a církev. Kolonistům proto byla zajištěna významná majetková práva, především byli na dohodnutou dobu (až 18 let, ale byly i delší výjimky) osvobozeni od všech daní a renty, tzv. lhůtu (lhotu). Panovník také používal tzv. lokátory, dnes bychom je nazvali developery, kteří řídili, organizovali a velmi často také financovali založení nové vesnice. Kolonizace se zúčastnili němečtí přesídlenci (kolonizace často bývá nazývána *německá*), ale většina kolonistů pocházela z Čech a z Moravy. V průběhu 13. stol. bylo přeměněno 21 % lesní půdy na zemědělskou a obytnou. Bývá udáván poměr Němci k Čechům 40:60 až 15:85 ve prospěch Čechů.

Je však nutné upozornit, že středověká společnost neznala pojem národností segregace, ale pouze segregaci náboženskou, proto v křesťanské společnosti byli u nás segregováni „pouze“ Židé. Problémem nebyly jazyky, neboť středověká společnost u nás byla multilingvní. (Ztráta tolerantnosti v druhé polovině 14. stol. byla důsledkem toho, že označení Němec bylo synonymem stoupence papežské strany, a proto kališnická církev odmítala komunikaci v němčině.)

Změnila se podoba vesnic i hradů, velmi rychle vyrostla města. Převládalo teplé počasí s vyrovnaným množstvím srážek, v zemích severní Evropy se ale již začínaly projevovat první příznaky postupného ochlazování. V důsledku této situace bylo posledních 30 let 13. stol. v českých zemích neobyčejně teplých. To se odrazilo i v demografické situaci Čech. Zatímco v r. 1000 žilo v českých zemích 500 tisíc lidí, na konci 12. stol. to bylo asi 800 tisíc lidí. Na konci 13. stol. byl počet obyvatel vyšší než 1,5 milionu. Většina obyvatel žila na vesnicích, jejichž průměrná velikost byla 15 až 30 usedlostí. Ve 13. stol. však došlo k největší urbanizaci v české historii. Za vlády Václava I. bylo založeno 20 měst, za vlády Přemysla Otakara II. více než 50 měst a za Václava II. ještě 70 měst. V Praze žilo v r. 1300 asi 10 000 obyvatel – stejně jako v Londýně.

Během 13. stol. byla opouštěna forma tradiční slovanské rodiny, sdružující v sobě značný počet lidí, kteří byli spřízněni ne vždy zcela silnými příbuzenskými vazbami. Nahrazována byla formou křesťanské monogamní rodiny, kde základem byli řádně sezdání muž a žena, kteří se starali o své děti a rodiče. Souběžně s tím docházelo k další důležité společenské změně – kolektivní vlastnictví nahrazovalo soukromé individuální vlastnictví přesně

definovaného majetku, které bylo pojištěno i zavedením dědických práv. Velké důležitosti nabyl sňatek, neboť nemanželské děti byly považovány za neplnohodnotné a měly podstatně těžší uplatnění v životě, nehledě na to, že na manželský původ bylo vázáno dědické právo. Majetkové důvody vedly u urozených a bohatých rodin také k požadavku, aby nevěsta byla panna a byla tak zajištěna legitimita dětí. Očekávalo se také, že k „naplnění“ svazku dojde o svatební noci. Pokud se ženichovi nepodařilo během svatební noci připravit nevěstu o panenství, mohl být sňatek zrušen. Principiálně však církve považovala sňatek za nezrušitelný, a to i v případě nevěry. Mužská nevěra se tolerovala, nevěrná přistižená manželka byla trestána, a to až po právo manžela ji na místě zabít. Ostatně podle církve byla příčinou většiny hříchů žena.

Pěstovaly se všechny známé kulturní plodiny: pšenice, ječmen, proso, žito, oves, len, konopí, hrách, čočka, boby a ve 13. stol se přidal chmel. Rozvíjelo se rybníkářství. Základem stravy byla moučná jídla. Mouka se převážně mlela přímo v domácnostech, neboť lépe se uchovávalo obilí než mouka. Obilí se také s pomocí tzv. stoupy drtilo na hrubé kroupy. Nejvýznamnějším jídlem byl chléb, pod tímto názvem se však vyskytovaly i další druhy pečiva včetně oblíbených placek. Velmi žádané byly různé kaše, ať již slané, či sladké, které se vařily z pšeničné či žitné mouky, z krup, tvrdého chleba, z hrachu či ovoce. Jak ukázaly rozbory kostí dobytka ze sídlišť 13. stol., bylo proti předpokladům poměrně vysoké zastoupení masa ve stravě. Maso se buď vařilo v hrnci, nebo peklo na ohni, smažení v dnešní podobě se nepraktikovalo. Častou úpravou bylo uzení. Ryby se jedly především jako postní jídlo. V domácnostech se mléko zpracovávalo na máslo, tvaroh a sýry. Pivo se vařilo doma, aerobním způsobem a nefiltrovalo se, spíše než

dnešnímu pivu bylo podobné alkoholizované kaši s vysokým podílem škrobovin. Ta se nepila, ale srkala nebo jedla lžící. Rozšiřovalo se víno, a to i mezi prostým lidem, avšak nebylo ještě dostatečně šlechtěné a bylo velmi trpké. Lidé si raději vyráběli medovinu a začínaly se objevovat lihoviny, které jsou poprvé doloženy ze Skotska a Irska ve 12. stol. K pití byly velmi oblíbené různé odvary z aromatických a léčivých bylin a samozřejmě voda.

Životně nezbytné pro udržení osmotické rovnováhy v buňkách, tkáních a tělních šťávách bylo zajištění dostatku kuchyňské soli, která se u nás nevyskytovala. Byla dovážena ze středního Rakouska z oblasti Salzkammergut – Solná komora. Došlo-li během válek k omezení jejího dovozu, nedostatek umocňoval epidemické dopady válek.

Ke koření pokrmů byly používány především místní aromatické rostliny: kmín, pelyněk, myrta, rozmarýna, máta, majoránka, bazalka, šalvěj a především šafrán. S rozvojem mezinárodního obchodu rostl dovoz a prodej orientálního koření, které se také často používalo ve farmacii.

Problémem té doby nebyla ani tak pestrost stravy jako spíše krátkodobý nedostatek jídla v dobách neúrody. Velká neúroda byla např. v r. 1250 a způsobily jí velké tříhranné kroupy, když krupobití trvalo sedm dní a zničilo nejen pole a ovocné stromy, ale pobilo i ptactvo a menší zvěř. Následujícího roku přišel před letnicemi (19. května) velký mráz a napadl sníh. Byla nouze o píci i slámu a pošlo proto mnoho koní, ovcí a dobytka.

Románský sloh začala nahrazovat gotika, která se k nám z Francie dostala kolem r. 1230 a ovládla zdejší umění na 300 let.

V zemi vládli Přemyslovci, Přemysla I. Otakara vystřídal v r. 1230 Václav I., od r. 1253 Přemysl II. Otakar a od r. 1278 Václav II. Praha se stala středověkým městem s hradbami, byla řízena samosprávou, rozvíjela se zde řemesla i obchod. Obyvatelstvo se již zřetelně dělilo na šlechtu, patriciát, nižší vrstvy a chudinu. Ulice a náměstí byly prostory především užitkové, kterým nebyla věnována zvláštní péče. Bývaly neobyčejně úzké, klikaté značně zanedbané, pouze s povrchovou kanalizací – dá-li se tak vůbec nazvat strouha vedená středem ulice, která měla odvádět všechny splašky. Běžně se po ulicích pohybovala drůbež, vepři a další domácí zvířata. Pražská staroměstská rada se opakovaně usnesla na tom, že vepře si každý musí uzavřít ve svém domě, ale nebylo to respektováno. V menších městech bývalo tolik dobytka, že města zaměstnávala vlastního pastýře! Ulice a náměstí vznikaly spontánně pouze na základě účelu a momentální potřeby, nehledělo se příliš na formu a řád. Ulice i náměstí byly nepravdivé, a přesto či právě proto velice malebné, ale často plné bláta, neboť pokud se vyskytovalo něco jako dláždění, tak to byly pouze položené placaté kameny podél domů. Město mělo zcela vesnický charakter, domy zpola dřevěné a byly stavěny stejně jako na vesnici kratší stranou domu se štítem a s vraty do ulice. V některých domech byl zřízen krámk nebo šenk, jinde zase sídlil řemeslník. Ulice se neosvětlovaly, pouze na nárožích býval umístěn koš z železných plátů, do kterého se vkládaly hořící louče. Pokud někdo nutně musel za tmy vyjít do ulic města, nesl si s sebou hořící louči. Okna se v zimě uzavírala dřevěnými okenicemi, v létě zůstávala otevřena. Existovala průsvitná okna vyráběná ze zvířecích blan nebo z tence vypracovaného rohu. První zmínka o zasklívání oken vsazovanou skleněnou mozaikou na našem území pochází z r. 1162. Větší rozšíření vitráží v kostelech se objevuje až ve 14. stol. Foukané ploché sklo se objevilo až v 18. století.

Jak vypadala Praha 13. století? Vltava byla asi o 1/3 širší než dnes, ale byla velmi mělká, na několika místech byly brody. Břehy byly velmi nízko nad hladinou, často byly zaplavovány a městská zástavba začínala dále od břehu. Staré Město postupně vyrůstalo na pravém břehu, který byl pro osídlení výhodnější než levý, protože nabízel větší plochu, členitost terénu a ležel výše nad vodou. Řeku přetínal od r. 1172 jediný kamenný Juditin most, postavený na místě mostu dřevěného, pocházejícího z 10. stol. Střed města tvořilo tržiště (Staroměstské náměstí, k němuž se sbíhaly tři hlavní komunikace (dnešní Kaprova, Dlouhá a Celetná). Více než celé století se terén Starého Města zvyšoval navážkami (povodně) a koncem 13. stol. dosáhl téměř dnešní úrovně. V poslední čtvrtině století došlo ke stavebnímu boomu, který měnil tvář starověkého města.

Ve středověké Praze panovaly neúnosné hygienické poměry způsobené nedostatkem nezávadné pitné vody, neřešeným problémem likvidace odpadků i zcela nevhodným bydlením velké části obyvatel, způsobeným jejich špatným sociálním postavením. Odpadky se házely buď do vykopané jámy u domu, nebo v horším případě rovnou do řeky. Tělesná potřeba se vykonávala do vyhrabané jámy, na hnojiště nebo „kde to šlo“. Intimita nebyla v tomto případě společensky nezbytná.

Zajímavý je pohled na osobní hygienu té doby. Za kladné lze považovat, že se běžně používalo mýdlo, ale ani ne tak k mytí lidí, ale k odmašťování vlny. Je však prokázáno, že obyčejní lidé, zvláště na venkově, se běžně a pravidelně myli a ani vyšší společnost nepovažovala většinou špínu za společensky přijatelnou. U nás i v dalších slovanských zemích byly od 11. století velmi oblíbené

lázně, které sloužily k očistě těla i k zábavě, neboť byly společné pro muže i ženy. To se samozřejmě nelíbilo puritánským církevním institucím. Ostatně s hygienou měli největší potíže členové církevních řádů. Přestože původní regule benediktinského řádu dovolovaly, aby se řeholníci každodenně myli a každou sobotu se koupali, na základě reformy kláštera v Hirsau (*benediktinský klášter v Bádensku-Württembersku založený kolem r. 830 hrabětem Erlafriedem z Calw na popud svého syna biskupa z Vercelli*) bylo povoleno koupat se mnichům jen na Velikonoce a na Vánoce, tedy dvakrát ročně! Vzhledem k tomu, že se při mytí a koupeli člověk dotýkal svého těla, zdála se tato činnost církevním hodnostářům rozmařilá, nemravná a byla podle nich zdrojem erotické žádostivosti a pýchy.

To vše bylo příčinou vysoké nemocnosti, značné kojenecké úmrtnosti, krátké délky života i opakujících se hladomorů a epidemií dýmějového nebo plicního moru, ale i dalších nemocí. Dvě z největších epidemií zasáhly naše země v letech 1262 a 1281 a obě byly spojeny se značnou neúrodou a hladomorem.

Zdravotnická opatření

V té době však nebylo možné přijímat rozsáhlá celospolečenská opatření. Mělo to mnoho příčin. Jednou z nich byla teze, že vznik nemoci je jednoznačně podřízen výhradně vůli boží, proti které není možné se postavit. Lidské tělo bylo přitom považováno za nástroj hříchu. Další příčinou byla absence jednotného právního řádu, kdy se panovnickova moc omezovala v nejstarších dobách pouze na teritoria a osoby jemu bezprostředně podřízené. Teprve postupně se rozšiřovala na určitou působnost i vůči jednotlivým feudálním rodům. Panovník mohl poddaným přímo vládnout jen na svých statcích, kde byl sám pozemkovou vrchností. Jinde se královská moc uplatňovala nepřímo, prostřednictvím pána poddaných.

Snahy zamezit epidemiím se projevovaly jak v pokusech o zlepšení hygienické situace, tak v zakládání zvláštních útulků pro nemocné. Pro malomocné byl v Praze zřízen *domus leprosororum* – špitál u sv. Lazara, který vznikl za městskými hradbami r. 1281. Zanikl v husitských válkách. Kostel byl odsvěcen a zakoupil ho cech novoměstských řezníků, kteří si zde zřídili skladiště. Dnes zde stojí budova Městského soudu v Praze.

V r. 1231 založila Anežka Přemyslovna (asi 1211–82) spolu se svým bratrem Václavem I. na Starém Městě pražském špitál sv. Františka pro poutníky, chudé i nemocné. Při špitále byl vybudován klášter, kam v r. 1233 vstoupilo pět řádových sester klaristek (ženská větev řádu minoritů – *Ordo Sanctae Clarae* podle Kláry z Assisi) a sedm urozených českých panen. Václav I. převzal 21.

března 1234 nad klášterem ochrannou ruku a zároveň mu udělil řadu privilegií. Anežka byla jeho první abatyší. V r. 1238 se vzdala hodnosti abatyše a stala se jen obyčejnou sestrou. Špitál se r. 1235 přestěhoval do Borotic (u dnešní ulice Na Poříčí) do zrušené komendy zakoupené od německých rytířů u kostela sv. Petra.

Z bratrstva se díky Anežce, která vedla čilou korespondenci s papežem, stal rozhodnutím papeže Řehoře IX. v r. 1237 samostatný kanovnický, jediný původně český duchovní řád, který v r. 1252 dostal od pražského arcibiskupa propůjčen jako odznak znamení kříže s červenou hvězdou. Součástí areálu – první gotické stavby u nás – byl i mužský řád minoritů, který později zanikl.

Dne 21. května 1252 položila Anežka Česká základní kámen k novému špitálu, který byl v provozu již v r. 1253. Špitálu se i nadále říkalo „u sv. Františka“ s přídavkem „u paty pražského mostu“ (*ad pedem pontis pragensis*). Již v r. 1250 požádala Anežka Česká papeže Innocence IV., aby udělil řádu zvláštní rozlišovací znamení. Papež pověřil tímto úkolem pražského biskupa Mikuláše, který listinou ze dne 17. června 1252 přidal pro rozlišení k dosud užívanému červenému kříži na černém plášti červenou hvězdu. Ke slavnostnímu předání nového řádového znamení došlo v kostele sv. Petra Na Poříčí a od té doby se řád nazývá řádem křížovníků s červenou hvězdou. Nový znak potvrdil bulou ze dne 20. června 1256 papež Alexander IV.

Budova špitálu čp. 191 stojí těsně přizděna k oblouku bývalého Juditina mostu. Pobývalo v něm asi 85 chovanců. Špitál dostával důchod z několika statků (Županovice, Kojetice). Díky poloze špitálu získal řád v letech 1252-1342 privilegium vybírat clo a mýtné, ale také povinnost udržovat a opravovat most. V roce 1253

se řádový majetek rozrostl o Dobřichovice, Tursko, Slivenec a Holyň.

29. listopadu 1378, asi hodinu poté, co zemřel Karel IV., vzplál požár v areálu kláštera. Shořel celý klášter včetně špitálu, požár zničil i kostel a konvent se všemi cennostmi, listinami i privilegii. *Některý počet* chudých přitom přišel o život. Postupně byl od základů znovu vybudován kostel, špitál i další budovy konventu. Asi v r. 1526 přistavěl na základech Juditina mostu velmistr Václav z Hradešína novou budovu nemocnice. Kolem r. 1600, kdy byly součástí špitálu nejen pivovar se sladovnou, ale i stáje a jatka, patřil špitál k nejbohatším ústavům. Řád křížovníků od 2. pol. 13. stol. spravoval i některé mimopražské špitály v Čechách i na Moravě, např. v Litoměřicích, v Ústí nad Labem (1327) a také v Kouřimi (1338). O rozkvětu řádu svědčí skutečnosti, že zatímco v roce 1257 potvrzuje pražský biskup Mikuláš řádu podací právo k 16 kostelům, přibýlo do roku 1329 postupně dalších 12 kostelů. Po založení Nového Města pražského museli křížovníci postoupit své pozemky mezi sv. Petrem a Rybníčkem, za což dostali náhradou duchovní správu při nových farních kostelech sv. Jindřicha a sv. Štěpána. V roce 1351 založil řád nový špitál v Písku a od Karla IV. získal špitál v Českých Budějovicích. Roku 1352 přibyl i špitál v Sušici.

Středověká křesťanská medicína stavěla především na pracích lékařů antického světa. Torza některých spisů řeckých, římských i arabských lékařů se dochovala v klášterních knihovnách a sloužila řeholníkům v získávání a rozšiřování lékařských znalostí. Jedním z nejoblíbenějších spisů byl Avicennův Canon.

Ve 13. století se v Praze objevují i zárodky budoucího vysokého školství. Podle ustanovení lateránského sněmu z r. 1215 měl při

každém katedrálním sněmu konat jeden mistr svobodných umění přednášky. V metropolitním chrámu měl být navíc ustaven i jeden magistr bohosloví. V Praze se partikulární studium konalo při chrámu sv. Víta. Bylo možné i udělit akademické hodnosti, ty ale byly platné pouze v dané zemi.

Do konce 13. století měla farmacie u nás podobu klášterního nebo mnišského lékárenství. Pro další vývoj celého evropského lékárenství měl značný význam zákoník Fridricha II. pro Království obojí Sicílie vydaný v letech 1231–1241. Ve čtyřech paragrafech, v tzv. medicínálním řádu, stanovil lékařům způsob vzdělávání, zkoušek i výkonu praxe a určil sazbu za jejich odborné úkony. Svěřil jim dohled nad lékárnami a přípravou léčiv. Zakázal lékařům vlastnit lékárnou nebo se spolčovat s lékárníkem pro zisk. Lékárníkům (zvaným zde stationarii z lat. stationarius, což znamená dlouho na místě stojící; statio zn. stánek, též je nazýval confectionarii z lat. conficio – vyrábět) stanovil stvrdit přísahou, že budou plnit řádně své povinnosti. Určil jim i jednoduchý ceník léčivých látek a léčivých přípravků. Dohled nad jejich činností svěřil dvěma přísežným úředníkům a lékařům. Vznik nových lékáren (v trvalých stáncích) omezil jen na určitá místa a na souhlas vrchnosti.

S rozvíjejícím se zahraničním obchodem, především z Orientu a Levanty, se, v druhé polovině 13. století, do Prahy dostali i první lékárníci, zakládající veřejné lékárny. Nejstaršími známými byli Conradus apotecarius Pragensis působící v Praze od r. 1275 a italský magistr Bandinus de Aretio (pocházející z Arezza v Toskánsku), který byl v Praze od r. 1287 a který byl v letech 1310 až 1346 i osobním lékárníkem Jana Lucemburského. Za tyto služby obdržel statky v Hostivících u Prahy. Do Prahy dovážel z Benátek

řecké víno, ale především lékárenské orientální zboží. Na obchod s těmito komponentami měl privilegium bezcelního dovozu. Kolem r. 1296 je připomínán další lékárník, pražský měšťan Conradus dictus Riczhardus Apothecarius. Lékárny vznikaly i mimo Prahu. Lékárník sídlil v letech 1320-22 v Litoměřicích a 1383 v Litomyšli (Ludwig Frölich). V Brně byli souběžně dva lékárníci - 1342-46 Johannes apotecarius a 1344-55 Bartholomeus apothecarius. Do konce století jsou známí 1360-65 Martinus, 1371 Lucas, 1387 Tomáš a 1389 Petrus. V Olomouci působil r. 1366-71 apatekář Ondřej.

Některé mimopražské špitály

Špitály samozřejmě vznikaly i mimo Prahu. Zmínme alespoň některé z nich.

Již v r. 1238 založil **brněnský** měšťan Rudger se svou ženou Hodavou špitál sv. Ducha s kostelíkem sv. Jana Křtitele na severní straně dnešní Pekařské ulice. Zakoupil pozemek a na výstavbu špitálu věnoval 70 hřiven. Téhož roku posvětil špitál olomoucký biskup Robert, který také potvrdil zřízení špitálního bratrstva pod patronací sv. Václava. Král Václav I. daroval špitálu pozemky v okolí Brna. Bratrstvo bylo osvobozeno od všech desátků z vinic a polí, na kterých jeho členové pracovali ve prospěch nemocných ve špitále. V květnu r. 1240 potvrdil špitální bratrstvo sv. Ducha papež Řehoř IX., to však bylo r. 1243 nahrazeno řádem johanitů, do kterého vstoupil i Rudger.

Nejstarším dokladem o špitálu **v Kroměříži** je imunitní listina z r. 1213 pro majetek johanitského řádu na Moravě, podepsaná českým králem Přemyslem Otakarem I., která rozšiřuje výhody vyplývající z vedení špitálu při kostelíku sv. Jana Křtitele a komendě johanitského řádu v Kroměříži. Existenci špitálu potvrzují i další listiny z konce 14. stol. První lázně v Kroměříži jsou zmiňovány v dokumentech městské rady v r. 1383.

První městský špitál pro veřejnost **v Chebu** byl založen v roce 1266 u Mostní brány v době, kdy obsadil město Přemysl Otakar II. Ten přivedl do Chebu špitální řád křížovníků s červenou hvězdou, který tento špitál s 30 lůžky provozoval až do 16. století. Budova špitálu dodnes stojí v Křížovnické ulici vedle kostela sv. Bartoloměje.

Nejstarším **mosteckým** špitálem byl křížovnický špitál z počátku 13. století, který sloužil jako dobročinný útulek pro chudé a pocestné; později byl rozšířen na dobročinný ústav, ve kterém byli trvale ošetřováni chudí a staří, později i nemocní. Část budov byla zachována až do roku 1945. Mostecká křížovnická komenda zanikla při demolici starého Mostu v sedmdesátých letech 20. století.

Špitál v **Ústí nad Labem** vznikl mezi rokem 1279 až 1290. Byl to špitál řádu křížovníků s červenou hvězdou, řádu, který v r. 1233 založila v Praze Anežka Přemyslovna. Pracovali v něm převážně němečtí mniši. Nebyl umístěn přímo ve městě, ale na západ za hradbami, přibližně v místě dnešního Špitálského náměstí. Byla u něj zřízena kaple sv. Materny, podle něhož byl také pojmenován. Za ním se rozkládal hřbitov. Z darů získal i vlastní pozemky a vinici. V době husitských válek byl špitál vážně poškozen a po bitvě Na běhání v červnu 1426 zničen. Opravy se táhly až do konce století, kdy také přešel do správy města.

V **Jihlavě** stávaly již v polovině 13. stol. dva špitály. Starý hornický špitál sv. Alžběty stál za hradbami na severní straně města. Písemně byl potvrzen, když ho 2. listopadu 1258 čeští mincmistři předali do správy želivskému opatovi Marsiliovi a jihlavskému faráři Štěpánovi. Vzhledem k tomu, že špitál nebyl chráněn hradbami, byl několikrát vážně poškozen. Nejstarší zpráva o jeho opravách pochází z r. 1293. Zničen byl při obléhání města Janem Žižkou v září 1423. V r. 1425 byl provizorně přenesen do zrušené židovské školy a v r. 1426 se přestěhoval Havířské ulice III/25, kde zůstal nejméně do r. 1449. Nový špitál sv. Alžběty pak byl po r. 1470 postaven ve Špitálské ulici IV/65. Vznikl přestavbou velkého patricijského domu Ondřeje Šlégla. Druhý jihlavský špitál –

leprosarium sv. Jiří stával u nároží dnešní Havlíčkovy a Třebízského ulice. Připomínán je od r. 1383, ale vznikl podstatně dříve.

14. století

Lékaři jsou na tom nejlépe.

Jejich úspěchy kolují všude.

A jejich neúspěchy jsou pohřbívány.

Jacques Tati

V první polovině 14. stol. končila kolonizace v pustých lesních oblastech. Při zakládání vesnic se v té době uplatňovalo pouze zákupní (emfyteutické) právo, které majitelům usedlostí zajišťovalo dědičnost majetku a stabilní výši peněžní renty. Kolonizace, a to v celé Evropě, definitivně ustala po velkém moru 1347–48, kdy byly najednou prázdné i celé vesnice. Velké oteplení na konci 13. stol bylo pouze předzvěstí klimatické katastrofy, jejíž první úder zasáhl střední Evropu začátkem léta 1315 a následující studený a deštivý rok bývá z hlediska možnosti pěstování obilovin považován za nejhorší v celém období středověku. Podmínky se poněkud zlepšily až po roce 1322, ale již nedosáhly předchozích hodnot. Toto chladné období, označované jako *malá doba ledová*, trvalo až do poloviny 19. století. Projevovalo se extrémními teplotami na obou stranách – byly kruté zimy a velmi teplá léta.

V r. 1310 vystřídal neschopného Jindřicha Korutanského na trůně Jan Lucemburský. Nastoupil na přemyslovský stolec podle ujednání českých velmožů s jeho otcem Jindřichem VII., který byl nedlouho předtím zvolen za římského krále. Mezi podmínkami přijetí Jana Lucemburského bylo, že si vezme za choť Elišku, dceru Václava II., „poslední Přemyslovnu“, a že vyšší šlechtě pojistí náležitý podíl na veřejné moci. 14. století však známe jako století rozkvětu Prahy a českých zemí pod vládou Janova a Eliščina osvědčeného syna, císaře Karla IV. V době Karlovy smrti (1378) měla Praha 40 000 obyvatel, tedy více než Londýn, Norimberk nebo Neapol. Od r. 1378 byl českým králem Václav IV. V r. 1348 se součástí zemí Koruny české stalo Slezsko. Zásluhy Karla IV. o rozvoj země vyniknou ještě více, uvědomíme-li si, že přišel do země zbědované mj. i těžkými epidemiemi.

Epidemie přicházely v neskutečně krátkých intervalech: 1301, 1305, 1314, 1316 až 1318 hladomor, 1324, 1328, 1329, 1340, 1345 a v r. 1347–8 začala celoevropská epidemie *černé smrti*, pravého dýmějového moru, která přišla do Evropy ze střední Asie a trvala několik let. Přinesla více obětí než předchozí epidemie dohromady. K šíření bezesporu přispělo to, že rok 1350 byl *Svatým rokem* a v létě se do Říma vydalo mnoho poutníků z celé Evropy, kteří nákazu roznесли do svých domovů. Epidemie neprobíhala všude stejně intenzivně. V Čechách a v Polsku nebyla epidemie tak silná jako jinde v Evropě, byla zde nižší úmrtnost než na Moravě. Příčinou zřejmě bylo značné sucho, které bránilo rozšíření nákazy. Kronikář František Pražský soudil, že *mor z českých zemí vyhánil čerstvé a chladné podnebí*. V českých zemích zemřelo přesto na 800 000 lidí. Mor se v plné síle objevil v letech 1357 až 1363. Epidemie se postupně sunula zemí z Žatecka přes Prahu směrem na

Kladsko. Zemřela téměř polovina obyvatel našeho území. Roku 1367 zasáhla Čechy obrovská epidemie chřipky. Stále nebezpečné bylo malomocenství – lepra, i když počet nakažených již začínal klesat. Jistě se vyskytovaly i duševní nemoci, nedochovaly se však o nich seriózní zprávy. Z hromadných psychopatických jevů se objevovalo flagelantství (sebemrskačství) motivované možností takto se vykoupit ze svých hříchů (1333, 1354), ale Karel IV. s Arnoštem z Pardubic je důrazně potlačovali. Vyskytovaly se i další nemoci, např. otrava námelem obsaženým v žitné mouce, u chudších vrstev a v dobách válek *kurděje* z nedostatku vitamínu C, onemocnění nervového systému *beri-beri* z nedostatku vitamínu B1 thiaminu nebo křivice – *rachitis* těžká choroba dětí projevující se poruchou tvorby kostí, vznikající z nedostatku vitamínu D. V místech s nedostatkem jódu byla častá i struma jako projev *endokrinopatie*.

Situaci v zásobování potravinami výrazně zhoršovaly povodně v letech 1346, 1373, 1374. 1389 a 1392. 3. září 1359 zasáhla Prahu velká povodeň, kdy voda stála až u staroměstského kostela sv. Mikuláše na tehdejším Kurném trhu. Rozlitá voda samozřejmě způsobila další morovou epidemii, podstatně horší než minulého roku. Obdobná situace nastala při další velké povodni 16. srpna 1370. V letech 1318 a 1346 zničila úrodu velká hejna kobylek.

Karel IV. si byl již na začátku své vlády vědom složitosti situace, a v r. 1352 proto schválil zdravotní řád pro lékaře, lékárníky a ranhojiče *Statuta physicorum, apothecariorum et medicorum*, který v letech 1336–50 sestavil biskup ve Vratislavi a osobní lékař Boleslava III. Tomáš ze Sarepty. Řád začíná lékárenskou sazbou a ceníkem kompozit. Vlastní nařízení pak upravují činnost a

vzájemné vztahy zdravotníků a jejich povinnosti, stanovují povinnost zdravotníků složit přísahu před městskou radou o řádném plnění svých profesních povinností a o nutnosti prokázat svou profesní způsobilost. Lékárníci museli taxovat podle stanovené sazby, nesměli mít obchodní domluvu s lékařem ani ho v domě ubytovat a stravovat. Lékař měl zakázáno posílat pacienta do určené lékárny a lékař ani ranhojič nesměli provozovat lékárnu. Řád obsahoval i další ustanovení, avšak i tato malá ukázka svědčí o značné prozíravosti tvůrce a o tom, že řád by se uplatnil i dnes. Řád ovšem platil pouze pro Slezsko, v ostatních zemích Koruny zřejmě i tak významný panovník narazil zřejmě na odpor stavů. V zemi tak chyběl vysoký zdravotnický úřad, který by dokázal dát péči o nemocné nějaký řád. Panovníka o zdravotním stavu obyvatel a o případných epidemiích a jejich průběhu informoval jeho osobní lékař, který také dával svá doporučení.

V určitém předstihu před ostatními byla v té době královská města, která již vykonávala určitou péči o zdraví svých obyvatel. Ta začala pomalu ztrácet zemědělský charakter, nicméně u domů byl stále běžný chov menšího domácího zvířectva a drůbeže. Ve městě tak stále byla běžná hnojiště u domů a odpadní stružky odváděly močůvku. V r. 1331 se v Praze začaly dláždit ulice, ale ani v 18. stol. nebyly práce dokončeny. Města dbala o zásobování obyvatel pitnou vodou a nezávadnými potravinami, snažila se zajistit dostupnou protiepidemickou obranu a postupně i porodní, chirurgickou a lékařskou péči. Pitnou říční vodu rozváděla dřevěnými nebo i kamennými koryty do městských kašen, případně organizovala rozvoz vody vozcími nebo v bečkách. Na příhodných místech nechala vyhloubit veřejné studně, ale vzhledem k výše uvedenému lze předpokládat jejich znečištění.

Velmi špatná byla situace s likvidací odpadních vod a kalů. Města většinou bránila, aby kanalizace a odpady z barvířské, kožedělné, pivovarnické, řeznické či lázeňské činnosti byly do řeky vypouštěny před či ve městě, povolovala však vypouštění za svým městem. Ke škodě níže na toku ležících obcí a měst. Městská správa se snažila také udržovat veřejné prostory města v čistotě. Bylo nařízeno, aby náměstí uklízeli (většinou ve středu a v sobotu) kupci, kteří v těch místech měli prodejní stánky, ulice pak měli čistit majitelé přilehlých domů. Ti však většinou jen nečistoty odhrnuli od své nemovitosti, město pak bylo nuceno platit a organizovat odvoz takto navršených hald odpadů. Často pak tyto haldy končily na březích řek a potoků, odkud se při deštích a záplavách dostaly do vody, kterou kontaminovaly. Nedobrým zvykem, se kterým města často marně bojovala, bylo pohřbívání mrtvých těl do velmi mělkých hrobů.

V době epidemií nařizovala městská správa uzavření města příchozím ze zamořených míst a zajišťovala kontrolu všech příchozích, kteří se museli prokázat, že oblast, ze které přicházejí, není napadena nákazou. Zřizovala infekční špitály a leprosária a nařizovala izolaci nemocných v nich, budovala hřbitovy pro oběti epidemií. Nařizovala dezinfekci ovzduší kouřem z jalovcového dřeva a dezinfekci předmětů octem, sluncem větrem nebo opět kouřem. V době moru dokonce v městských branách nechávala přepisovat důležité listiny, které byly do města doručovány, a do města byl vpuštěn pouze přepis.

Překvapivě působí fakt, že v tomto období plném utrpení značně zbohatla katolická církev. Lidé, kteří si v té době neuměli morové epidemie vysvětlit jinak než jako boží hněv, se ze strachu před

nemocí dávali na modlení, odkazovali církvi majetek a dávali církvi různé finanční sliby. To se samozřejmě netýkalo jen Čech, ale celé Evropy (*Dr. Ricardo Jorge: Les anciennes epidémies de peste en Europe. Compte rendu du IX. Congrès international d'histoire de la médecine*). Ostatně rozmařilý život církve byl jednou z příčin husitských bouří v následujícím století.

Školství a věda

V Praze bylo ještě v polovině 14. století pouze 25 farních škol, na kterých bylo možné získat jen velmi omezené vzdělání. Chyběla zde univerzita poskytující úplné vzdělání v tzv. sedmero svobodných uměních: v gramatice, v rétorice, v dialektice, aritmetice i v geometrii, v astronomii a v muzice. V r. 1215 bylo při chrámu sv. Víta na Hradčanech založeno *studium particulare*, tedy vyšší katedrální biskupská škola. Vybudovat z ní v Praze vysoké učení se pokoušel již v roce 1294 Václav II., ale členové sněmu tomuto záměru nepřáli, neboť se oprávněně obávali vzdělaných poddaných. Císař římský a král český Karel IV. zřídil 30. dubna 1344 pražský metropolitní stolec – arcibiskupství – což byl chytrý tah před zřízením univerzity. Prvním pražským arcibiskupem jmenoval syna královského purkrabího Arnošta z Pardubic (1297–1364), se kterým se spřátelil za jeho studií práv v Itálii a který se stal Karlovým nejvýznamnějším rádcem a dvorským diplomatem. Toho také v r. 1346 vyslal požádat o souhlas se zřízením univerzity k papeži Klementu VI. (pontifikát 1342–52). Papež vydal a v Avignonu 26. ledna 1347 podepsal listinu, kterou povoluje zřízení vysokého učení v Praze a z *apoštolské pravomoci ustanovuje, aby ve zmíněném již městě Praze na věčné budoucí časy kvetlo obecné učení*

*v kterémkoliv povoleném oboru. Je vhodné připomenout, že papež, vlastním jménem Pierre de Rosieres (1291–1352), byl bývalý vychovatel Karla z dob jeho studií ve Francii. Projevilo se to i tím, že v Praze povolil teologickou fakultu, což byla naprostá výjimka, protože určitý „monopol“ na teologii měla pařížská Sorbonna. Univerzitu, 32. v Evropě a první ve střední Evropě, pak Karel IV. založil zakládací listinou ze 7. dubna 1348 a nazval ji svým jménem. Okolní univerzity vznikly až později – Jagellonská univerzita v Krakově v r. 1362, Vídeňská univerzita v r. 1365, univerzita v jihomadžarském Pětikostelí (Pécs) v r. 1367 a Ruprechto-Karlova univerzita v Heidelbergu v r. 1386. V zakládací listině Karel IV. uvedl: *Aby vznešenost tohoto království byla rozmnožena utěšenými prvotinami novoty; rozhodli jsme se po zralé úvaze zřídit, vyzdvihnout a vytvořit obecné učení v našem metropolitním a zvláště půvabném městě pražském ...a ...aby naši věrní obyvatelé království, kteří bez ustání lační po plodech vzdělání, se nemuseli v cizích zemích doprošovat almužny.**

Pražské vysoké učení mělo od svého založení hned všechny čtyři fakulty, na které se obvykle každá univerzita dělila. Byly to fakulta sedmera svobodných umění (tzv. artistická, ze které se později vyvinula fakulta filosofická), fakulta právnická, teologická a lékařská. Poslední tři fakulty patřily mezi fakulty vyšší, neboť tehdy nepsaným předpokladem pro jejich studia bylo dosažení hodnosti alespoň bakaláře "in artibus".

Začátky byly velice skromné, a to i přesto, že Karel IV. 14. ledna 1349 osvobodil univerzitu od daní a poplatků. On i jeho syn Václav IV. univerzitě darovali celkem na 1800 svazků knih, což bylo v té době obrovské bohatství. Studenti i mistři (do r. 1612 žili

v celibátu) bydleli společně v tzv. burzách v klášterních konventech hradní kapituly a týnské školy. První kolej – *Collegium Caroli* v bývalém domě Žida Lazara v dnešní Široké ulici na Starém Městě věnoval Karel IV. 30. července 1366 po předchozím schválení papeže Urbana V. Kolej byla určena pro 12 mistrů svobodných umění, z nichž dva měli být doktory bohosloví. Současně byla pro teology založena kolej Všech svatých, později nazývaná *Andělská*, která byla papežem potvrzena r. 1367. Právníkům od r. 1373 sloužila kolej v Celetné ulici. Medici měli svou kolej v Kaprově ulici čp. 43, v domě, který kdysi patřil Bočkovi z Kunštátu a Poděbrad, v r. 1363 Fridrichovi – lékaři Karla IV. a poté mezi lety 1372-1380 fakultě. Kolej nebyla dobře udržována, a tak prošla několika závažnými rekonstrukcemi. Rozsáhlé opravy provedl po r. 1602 platněř Duchek, v r. 1602 byla budova (na náklady profesorů) prakticky postavena znovu, opravami prošla i koncem 18. století. V době tereziánských reforem byla kolej 22. února 1753 prodána v dražbě. Na jejím místě byl v letech 1914–15 postaven pozdně secesní dům, který zde stojí dodnes.

Dnes slavnou budovu Karolina č. p. 541 na Ovocném trhu, kterou je bývalý dům královského mincmistra Johlina Rotleva, daroval Karlově koleji král Václav IV. v roce 1383. Královský mincmistr a bankéř Johlin Rotlev nesmírně zbohatl nálezem většího množství zlata v opuštěném dole v Jílovém u Prahy. Z peněz za získané zlato postavil prý tehdy nejkrásnější dům v Praze – dnešní Karolinum. Univerzita později přikoupila od baronky Peslínové z Monte Campo dva vedlejší domy. V r. 1760 to byl dům č. p. 560, kdysi zvaný Stockhaus, který byl určen pro právnickou a lékařskou fakultu. O dva roky později pak byl zakoupen i dům č. p.

562 zvaný také Buquoyský. Oba domy jsou spojeny s budovou Karolina a sahají do Celetné ulice.

Univerzita měla čtyři fakulty – řazeno podle významu: teologickou, právnickou, lékařskou a artistickou. O počátcích lékařské fakulty je známo jen velmi málo – z nejstaršího období se totiž nezachovaly žádné písemnosti – statuta, děkanská kniha ani matrika a ztratilo se i pečetidlo fakulty s postavami patronů lékařství sv. Kosmy a sv. Damiána. Každopádně se lékařská fakulta úspěšně rozvíjela až do doby husitských bouří. Pro nově vznikající lékařské fakulty v Rakousku a Polsku dokonce vychovávala jejich budoucí profesory. Přednášky vedli králův lékař Baltazar de Marcelinis a rektor týnské školy Magister Walther, který býval osobním lékařem Jana Lucemburského. Dva profesori byli minimem, v některých letech, zvláště v 80., jich však přednášelo více, a to od 4 do 8. Další významnou osobností byl Mistr Havel ze Strahova.

Havel ze Strahova – Gallus de Monte Sion (?–1388), byl kanovníkem kostela pražského a boleslavského a arcibiskupským vikářem královéhradeckého kraje. Především však byl lékařem a lékárníkem Karla IV. a profesorem pražské univerzity. Byl to první jménem známý lékař v našich zemích. Vystudoval na pařížské univerzitě a vedle medicíny přednášel také astronomii. V r. 1359 byl farářem u kostea sv. Mikuláše na Malé Straně. Mj. byl autorem plánu umísťující Nové Město do prostoru mezi Vyšehradem a vesnicí Poříčí. Karel IV. chtěl toto město původně vybudovat mezi Pražským hradem a Letenskou plání, ale Havel jej astrologickými prostředky přesvědčil, aby tak ndělal. V r. 1348 zasílá císaři list Missum imperatori, v němž

jej upozorňuje, že Čechy ohrožuje po Evropě se šířící epidemie moru. Z Havlových literárních děl je nejznámějším práce *Životospráva* sestavená pro Karla IV, doslovně *Vitae vivendae ratio in gratiam Caroli Quarti a Magistro Gallo, medico et mathematico conscripta*, kde panovníka především nabádá ke střídmosti v jídle a pití. K jídlu mu doporučoval především drůbež a ryby z čistých, pramenitých vod. Dále doporučoval dostatek spánku a vystříhání se hněvu, smutku a úzkosti. Vyléčit Karlův zlomený krček a následný zápal plic se mu však v r. 1378 nepodaří. Dalšími Havlovými literárními pracemi jsou *Regimen sanitatis Carolum imperatorem*, *De aquis madicinalibus*, *Tractatus urinrum* a *Liber medicinalis*.

Kromě výše uvedených patřil ke známým osobnostem lékařské fakulty např. Pavel Kravař (1391–1433, *Paulus de Cravar*), který působil v letech 1416–23 na artistické fakultě a poté byl do r. 1432 osobním lékařem polského krále Vladislava II. Jagellonského a který byl 23. července 1433 za své kacířství upálen při cestě po Skotsku. Místo upálení je dodnes zvýrazněno v dlažbě tržiště v St. Andrews.

Jedním z nejznámějších byl i **Zikmud Albík z Uničova** – *Sigismundus Albicus de Moravia*. Narodil se v r. 1347 nebo 1358 v Uničově v německé rodině. Studoval v Praze, kde r. 1382 dosáhl hodnosti bakaláře svobodných umění. V roce 1387 začal studovat právnickou fakultu, po dvou letech odešel do Padovy, kde právnická studia dokončil. Předpokládá se, že doktorát medicíny získal zřejmě v roce 1399. V letech 1399–1419 byl profesorem pražské lékařské fakulty. Král Václav IV. si ho v r. 1403 vybral za osobního lékaře a

Zikmund Albík o něj pečoval zřejmě až do jeho smrti v r. 1419, i když historické prameny jeho přítomnost u krále smrtelného lože neuvádějí. Vedle toho, také díky králi, zastával od r. 1411 do září 1412 úřad pražského arcibiskupa. Této funkce se pro potíže spojené s náboženskými různicemi okolo Viklefa a odpustků vzdal, arcibiskupství přenechal Konrádovi z Vechty a stal se vyšehradským proboštem a titulárním biskupem palestinské Cesareje. Po králově smrti opustil Prahu, prchal před husity a pobýval v Olomouci, Brně a ve Vratislavi. V roce 1425 byl povolán císařem Zikmundem Lucemburským do Budína. Je pravděpodobné, že byl i Zikmundovým lékařem, neboť jej v r. 1398 vyléčil z těžké nemoci. Napsal několik spisů o dietetice, práce o ochraně před morem a před jinými nemocemi. Jeho spis Tractatulus de regimine hominis je považován za nejstarší lékařský tisk českého původu (vydán 1484 v Lipsku), zachován je v Univerzitní knihovně a v Národním muzeu. Byl také autorem některých originálních receptur. Jeho přednášky si studenti opisovali minimálně padesát let. Byl považován za jednoho z nejvýznamnějších učitelů pražské lékařské fakulty předhusitské doby. Vzhledem k jeho církevní minulosti je zajímavé, že byl ženatý a byl otcem dvou dcer.

Zemřel 23. července 1427 v Budíně.

Dalšími významnými profesory byli např. Křišťan z Prachatic (asi 1366–1439) nebo M. Jan Ondřej Šindel (asi 1375–1433). Šindel byl vedle medicíny vzdělán i v matematice a astronomii a byl autorem návrhu pražského orloje, který (v či před r. 1410) sestrojil Mikuláš z Kadaně (*Nicolaus de Cadano*). Přednášející byli oslovováni různými tituly: *professor artis medicine*, *lector ordinarius* nebo

magister actu regens medicine. Před zahájením studia na lékařské fakultě bylo nutné studovat na artistické fakultě (gramatika, rétorika, logika, aritmetika, geometrie, astronomie a musika) a získat titul magistra či alespoň bakaláře svobodných umění. V prvním ročníku se četly především encyklopedické spisy – *Ars parva Galeni*, *Hippokratovy Aforismy*, *Prognosticon*, *De victu in acutis*, Avicenův *Kánon* a komentáře k těmto autorům. Ve druhém roce se pokračovalo ve studiu Praktik, probírala se dietetika, nauka o léčivech o pulzu a o moči. Třetí rok se přednášela nauka o horečkách, o jednotlivých chorobách a jejich léčbě. Ve 4. a 5. roce se vedle Hippokrata a Galéna zabývali i anatomií a chirurgií. Po 3 až 4 letech studia na lékařské fakultě bylo možné získat bakalaureát. Teprve po dalším studiu a dvouletém přednášení na fakultě, lékařské praxi pod dozorem a také po zaplacení velmi vysokého poplatku bylo možné získat magisterský gradus – *magister in medicina*. Pro představu – do r. 1419 získalo bakalaureát medicíny téměř 70 studentů a 45 z nich se stalo mistry. Doktorský titul užívaný na teologické i právnické fakultě se uplatňoval jen velmi pozvolna. Byl však jen slavnostním, nikoli odborným ukončením studia. Promoce byla spojena s vysokými náklady a hostinou pro sbor profesorů.

Farmacie

Pro pražské lékárníky a jejich odbornou práci měla značný význam univerzita. Rektor je bral do přísahy a pravděpodobně po nějaké formě aprobace je zapisoval do univerzitní matriky. Spadali pod jeho pravomoc, ale také ochranu. Přísahou rektorovi se lékárník zavazoval, že bude poslušen univerzity, že bude mít dobrá léčiva, že léčivé přípravky bude vyrábět přesně dle předpisu lékaře, nebude svévolně zaměňovat léčiva a nebude si svévolně vytvářet ceny přípravků. Jsou to vlastně požadavky tehdy již v Evropě obecně vyžadované, které byly obsažené v medicínálních či lékárnických řádech. Lékárník měl za úkol léčiva roztírat, čistiti, infundovati, vařiti, destilovati, dobře je zpracovávat do přípravků a ty správně uchovávat. Musel umět latinsky alespoň natolik dobře, aby rozuměl nařízením lékařských předpisů, antidotárií a lékařskému vědění. Lékárníci měli své oficíny v domech, umístěných většinou na důležitých místech města, kde procházelo nebo se shromažďovalo více lidí. Lékárna už byla souborem několika provozních místností a pracovišť. Směrem do ulice byla situována výdejní a recepturní místnost, kde se podle lékařského receptu zhotovovaly léčivé přípravky. Po obvodu byla umístěna repositoria, tj. police na podstavě z několika řad zásuvek. Ukládaly se na ně léčiva nebo přípravky potřebné k receptuře, v dřevěných, keramických, skleněných či kovových stojátkách, zdobených podle soudobého uměleckého stylu. Ve spodních zásuvkách se převážně uchovávaly rostlinné drogy, ale i obalový materiál, sáčky, krabičky aj. Přípravky se z oficíny vydávaly oknem na ulici nebo malým okénkem do průchodu. Na oficínu navazovala laboratoř, zvaná někdy latinská kuchyně (culina). V ní se upravovaly a připravovaly